

JOSEPH HAYDENS MESSER

Peter Ryom, dr. phil.

ANTAL OG OVERLEVERING

Det første spørgsmål, der naturligt opstår i forbindelse med en værkgruppe som Haydns messer, vedrører antallet: hvor mange har han skrevet, og hvor mange af dem er overleveret? Dette spørgsmål er imidlertid uløseligt forbundet med et andet: hvilke af dem, der foreligger under hans navn, skyldes ham selv, og hvilke er fejlagtigt tilskrevet ham? Svarene på disse spørgsmål er selvsagt af afgørende betydning for en objektiv skildring af musikken.

Til bestemmelsen af et givet værks ægthed er der udviklet forskellige teorier og metoder. Umiddelbart synes det nærliggende at tage udgangspunkt i det pågældende stykkes stilistiske egenskaber: såfremt disse i overvejende grad svarer til tonesproget i de ægte værker, er der god grund til at formode, at det skyldes den pågældende komponist, mens det omvendt må betragtes som tvivlsomt eller ligefrem uægte, hvis de på afgørende punkter afviger fra hans kendte skrivemåde. Metoden må imidlertid afvises med den begrundelse, at formålet med at skildre en bestemt gruppe værker frem for alt består i at gøre rede for komponistens stilistiske udtryksmåde, som derfor først kan betragtes som kendt, når den er udledt af de ægte værker alene. Disse må altså på forhånd holdes adskilt fra de tvivlsomme, hvilket netop er problemet. Hertil kommer, at jo mere anerkendt en komponist var i samtiden og jo større anseelse hans værker var genstand for, desto større er sandsynligheden for, at andre, måske mindre erfarne og talentfulde, har søgt at tilegne sig mesterens udtryksmåde og derfor mere eller mindre bevidst har efterlignet den i deres egen musik. Under de omstændigheder kan de stilistiske egenskaber ved et tvivlsomt værk derfor være mere vildledende end vejledende. I virkeligheden kan de kun komme på tale som brugbart argument, når de afviger så stærkt fra de kendte eller sandsynlige stiltræk, at værket umuligt kan være skrevet af den, det er tilskrevet.

Ganske anderledes forholder det sig med kriterier, der kan udledes af det overleverede kildematerials materielle egenskaber. Et værk, der f.eks. foreligger i komponistens egenhændige håndskrift, som eventuelt tilmed indeholder rettelser og forbedringer foretaget af ham selv under udarbejdelsen, kan ikke drages i tvivl, hvad ægtheden angår. På samme måde kan værker overleveret i afskrifter, der skyldes hans medarbejdere eller andre personer i hans omgangskreds, med overvejende sandsynlighed lades uden for tvivl.

Spørgsmålet om ægthed er specielt fremtrædende i forbindelse med Haydn, hvilket frem for alt skyldes den ganske betydelige anseelse, han var genstand for i samtiden. I utallige biblioteker, arkiver og musiksamlinger er overleveret et meget stort antal håndskrevne noder med værker, der er tilskrevet ham, men hvis ægthed der er grund til at drage i tvivl.¹ Et indtryk af problemets omfang giver afsnittet om messerne i Hoboken-fortegnelse, der registrerer ikke færre end 125 værker, hvoraf dog kun følgende 14 anses for at være ægte:²

XXII:1 – Missa brevis F-dur

XXII:2 – Missa *Sunt bona mixta malis*

---

¹ Kendte eksempler er et divertimento, hvori indgår et tema, som Brahms lagde til grund for sine *Haydn-variationer*, og den såkaldte *Legetøjssymfoni*, der er skrevet af Leopold Mozart.

² Hertil kommer 22 Requiem-kompositioner, der alle betragtes som uægte.

JOSEPH HAYDNS MESSER

- XXII:3 – Missa *Rorate coeli desuper*
- XXII:4 – ›Große Orgel-Solo-Messe‹
- XXII:5 – Missa *Cellensis* (›Caecilienmesse‹)
- XXII:6 – ›Nicolaimesse‹
- XXII:7 – Missa *brevis S^{ti} Joannis de Deo* (›Kleine Orgelmesse‹)
- XXII:8 – ›Mariazellermesse‹
- XXII:9 – ›Paukenmesse‹
- XXII:10 – Missa *S^{ti} Bernardi von Offida* (›Heiligmesse‹)
- XXII:11 – Missa *in Angustiis* (›Nelsonmesse‹)
- XXII:12 – ›Theresienmesse‹
- XXII:13 – ›Schöpfungsmesse‹
- XXII:14 – ›Harmoniemesse‹

De tre første er kun overleverede i afskrifter, mens der af de øvrige 11 foreligger helt eller delvist fuldstændigt bevarede autografe partiturer. At netop disse 14 værker – og ikke andre – anses for at være ægte, skyldes to bestemte kilder, der på grund af deres karakter og indhold skal omtales nærmere.

I et forsøg på at holde rede på sit efterhånden stigende antal værker udarbejdede Haydn en håndskrevet fortegnelse, som han med større eller mindre omhu løbende førte ajour. Den blev påbegyndt omkring 1765 og var oprindeligt anlagt således, at hver værk blev anført med de første takter i nodeskrift (›temaer« eller incipits) opstillet i en spalte til højre og de tilhørende værkstitler til venstre, men efterhånden som nye værker kom til, blev dette system opgivet og oplysningerne skrevet ind, hvor der tilfældigvis var plads. Ejendommeligt er det i øvrigt, at de incipits, han har anført for messerne, i modsætning til sædvanlig praksis i de fleste tilfælde gengiver basstemmen og ikke overstemmen. Senere blev fortegnelsen udvidet med flere ark, der ligeledes blev tæt beskrevet. De sidste tilføjelser er fra 1798/99. Dels på grund af dens uoverskuelige disposition og indhold, dels fordi den blev brugt i forbindelse med udfærdigelsen af en anden, mere omfattende liste, er den blevet kendt som *Entwurf-Katalog*³. Heri anføres følgende ti messer; de tre første hører til den oprindelige del af fortegnelsen:

Side 2

incipit nr. 4: *Missa Sunt bona mixta malis* (XXII:2)

incipit nr. 5: *Missa in E mol [sic] in honorem B:V.M:* (XXII:4)

Side 18

incipit nr. 2: *Missa Cellensis* (XXII:5)

Side 15 (tilføjelser i marginen, 1. gruppe)

Missa S^{ti} Nicolai, overstreget og erstattet af *Josephi* (XXII:4). Incipit er overstreget, uden tvivl fordi messen allerede er anført på side 2

³ Entwurf: udkast, kladde.

JOSEPH HAYDNS MESSER

Missa St. Niccolai (XXII:6)

Missa brevis (XXII:7), incipit omfatter takterne 3–4 (se nedenfor)

Side 15 (tilføjelser i marginen, 2. gruppe, 1798/99)

Missa brevis in F a due soprani (XXII:1)

Missa in Tempore belli (XXII:9)

Missa Sti Ofridi (XXII:10)

Missa in Angustijs (XXII:11)

Missa Rorate coeli desuper in G (XXII:3)

Med bistand fra sin kopist og medhjælp, Johann Elßler, lod Haydn i 1805 udarbejde en ny håndskrevet værkfortegnelse, kendt som *Haydn-Verzeichnis*. Titlen er *Verzeichniß aller derjenigen Compositionen, welche ich mich beyläufig erinnere von meinem 18ten bis in das 73ste Jahr verfertigt zu haben*.⁴ Den omfatter i alt 647 originale værker, hvortil kommer Haydns arrangementer af 365 skotske sange. Til grund for udarbejdelsen blev lagt både *Entwurf-Katalog*, *Katalog Kees* og forskellige andre oversigter foruden autografe partiturer. Den er systematisk opbygget, således at værker inden for samme genre er samlet i én gruppe (symfonier, barytontrioer osv.), men rækkefølgen synes ikke at følge noget bestemt mønster. Hver værk er anført med incipit og i en række tilfælde med titel. Oversigten over messerne findes på siderne 23 og 24 og omfatter følgende nummererede værker:

1 *Missa Cellensis* (XXII:5)

2 *Missa sunt bona mixta malis* (XXII:2)

3 uden titel (XXII:4)

4 *Missa Brevi* [sic] (XXII:7), incipit omfatter takterne 3–4 (se nedenfor)

⁴ »Fortegnelse over alle de kompositioner, som jeg omtrentlig husker af have udfærdiget fra mit 18. til ind i det 73. år.«

JOSEPH HAYDNS MESSER

5 uden titel (XXII:3)

6 *Missa St: Josephi* (XXII:6)

Allegretto

7 *Missa in Tempore belli* (XXII:9)

Largo

8 uden titel (XXII:10)

Adagio

9 uden titel (XXII:8)

Adagio

10 uden titel (*Nelson Missa* tilføjet af en anden) (XXII:11)

Allo: moderato

11 uden titel (XXII:12)

Adagio

12 uden titel (XXII:13)

Adagio

13 uden titel (XXII:7), incipit omfatter takt 1-2 (se nedenfor)

Adagio

14 uden titel (XXII:14)

poco Adagio

15 uden titel (XXII:1) [T: og S: tutti og soli]

Allo:

Som det fremgår af oversigten, er messe nr. 7 anført to gange (nr. 4 og 13) med uens incipits, hvoraf det første uden tvivl er skrevet af efter *Entwurf-Katalog*, mens det andet kan tænkes at have haft Haydns håndskrevne partitur som forlæg. I hvert fald er den dobbelte registrering et tegn på, at Haydn ikke var opmærksom på fejltagelsen, efter al sandsynlighed som følge af svigtende hukommelse.⁵

⁵ Dette anføres som forklaring på, at fortegnelsen anfører de seks stryge-kvartetter, der blev udgivet under Haydns navn som Opus 3 af Pleyel, men som med sikkerhed ikke er af ham (Hob. III:13-18). De er ikke

JOSEPH HAYDNS MESSER

Hvad de to fortegnelser angår, bemærkes i øvrigt, at den messe, der anses for at være hans første bidrag til genren, *Missa brevis in F a due Soprani*, først blev skrevet ind i *Entwurf-Katalog* i 1798/99 (tillige med de senest tilkomne messer, nr. 9, 10 og 11, og den ældre nr. 3), men på dette tidspunkt må han have anført den efter hukommelsen, for ifølge Dies havde den i 1805 været forsvundet i 52 år og først genfundet kort før deres samtale (21. november 1805) dette kan være forklaringen på, at den er anført med incipit som den sidste i rækken i Elßlers *Haydn-Verzeichnis*. I samme forbindelse er det værd at notere, at messe nr. 4 er nævnt som *Missa S^{ti} Nicolai* i den ældre fortegnelse, hvor den ved en fejltagelse figurerer to gange, anden gang med titlen rettet til *Missa S^{ti} Josephi*, mens den i den senere værklister optræder under denne nye betegnelse (kun de anførte incipits sikrer, at der er tale om det samme værk); men som det nærmere omtales nedenfor, stemmer den sidstnævnte ikke overens med messens egentlige titel, hvilket igen kan være tegn på svigtende hukommelse.

Om de to lister over messerne er komplette, dvs. om de omfatter samtlige de messer, Haydn skrev i løbet af sin lange karriere, er et spørgsmål, som det næppe er muligt at give et endeligt svar på. I betragtning af, at hans erindring blev svækket med alderen, kan det ikke udelukkes, at et eller flere værker blev glemt. Derfor taler, at den nævnte faksimileudgave af de tre Haydn-kataloger indeholder et supplement bestående af en tematisk fortegnelse over et betydeligt antal kompositioner, som Haydn vides at have skrevet, men som ikke blev nævnt i hverken *Entwurf-Katalog* eller *Haydn-Verzeichnis*.

VÆRKITLER OG TILNAVNE

Det har igennem tiderne været almindeligt at forsyne enkelte værker med tilnavne, som på en eller anden måde tjener at karakterisere dem eller afspejler den popularitet, de er genstand for, men som især gør det praktisk muligt at skelne det ene værk fra det andet. Komponisternes egne værktitler bestod oftest kun i en genrebetegnelse – symfoni, sonate, kvartet, koncert osv. uden tilføjelser eller særlige kendetegn – hvilket kan vanskeliggøre en entydig bestemmelse af det enkelte værks identitet, især i de tilfælde, hvor mange har enslydende titler.

Med det betydelige antal værker, Haydn har komponeret, kan det ikke undre, at eftertiden har givet mange af dem tilnavne. Det gælder især symfonier og kvartetter, men også inden for andre genrer, herunder messerne, forekommer de. I adskillige tilfælde anvendes de ligefrem i stedet for de titler, som Haydn selv har betegnet dem med, hvad enten disse figurerer som overskrifter i de autografe partiturer eller som tilføjelser i afskrifter af værkerne (her citeret efter Hoboken-fortegnelsen, hvor intet andet er anført). Af praktiske grunde tilføjes her de forskellige tilnavne, hvis oprindelse oplyses i forbindelse med omtalen af de enkelte værker.

XXII:1: Autograf (eller delvis autograf?) tilføjelse på orgelstemmen i en afskrift af Elßler: [Missa]

*Brevis di me Giuseppe Haydn 749*⁶

XXII:2: *Missa* [tilføjet med mindre skrift:] *Sunt bona mixta malis a 4tro voci alla Cappella. Del giuseppe Haydn mpria 768* (citeret efter Henle-udgaven)

XXII:6: *Missa Sancti Nicolai – In Nomine Domini – di me giuseppe Haydn mpia 772*⁷ (›Nicolaimesse‹, også kaldet ›Viersechstmesse‹)

XXII:7: *Missa brevis S^{ti} Joannis de Deo – In N. D. – di me Giuseppe Haydn mp* [uden årstal] (›Große Orgel-Solo-Messe‹)

XXII:8: *Missa Cellensis Fatta per il Signor Liebe de Kreuzner e composta di me giuseppe Haydn mpia 782* (›Mariazellermesse‹)

---

nævnt i den ældre katalog. Som kilde til oplysningerne har Elßler formodentlig anvendt udgaven, som Haydn har ejet et eksemplar af.

⁶ Årstallet angav Haydn i reglen som et trecifret tal med vandret streg over.

⁷ mpia: *manu propria*, »med egen hånd«.

JOSEPH HAYDNS MESSER

XXII:9: *Missa in Tempore Belli* ©*In Nomine Domini Eisenstadt* 796 Haydn *mpia* (›Paukenmesse‹)

XXII:10: *Missa S^{ti} Bernardi v Offida – di me giuseppe Haydn* 796 (›Heiligmesse‹)

XXII:11: *Missa – In Nomine Domini – di me giuseppe Haydn mp.* 798 10te Julj Eisenstadt (›Nelsonmesse‹)

XXII:12: *Missa – In Nomine Domini, di me giuseppe Haydn mp.* 799 (›Theresienmesse‹)

XXII:13: *Missa in b fa – In Nomine Domini, di me giuseppe Haydn mp.* 1801 ai 28to Luglio (›Schöpfungsmesse‹)

XXII:14: *Missa – In Nomine Domini – di me giuseppe Haydn* 1802 (›Harmoniemesse‹)

Det er åbenbart, at værktitlerne i de to håndskrevne fortegnelser og i de autografe partiturer har forskellige funktioner. Nogle af tilføjelserne til genrebetegnelsen *missa* hentyder til de forhold, under hvilke musikken blev skrevet (nr. 9 og 11 [kun i EK]). I et enkelt tilfælde (nr. 8) nævnes foruden bestemmelsen den person, der havde bestilt værket, og i andre (nr. 4 [kun i EK], 6, 7 og 10) anføres navnene på de helgener, til hvis ære messerne blev komponeret. Disse navne henviser – ligesom angivelsen *Rorate coeli desuper* (nr. 3) – direkte eller indirekte til messernes bestemmelse, dvs. til deres plads i den liturgiske kalender. På den baggrund er det ret bemærkelsesværdigt, at der i ingen af de nævnte kilder forekommer hentydninger til fejringen af fyrstindens navnedag, som messerne fra årene 1796–1802 var bestemt til, eller henvisning til festen for Marias fødsel, hvor navnedagen som nævnt blev højtideligholdt.

KRONOLOGI

I modsætning til messerne nr. 2, 6 og 8–14, som Haydn egenhændigt har betegnet med årstal, foreligger der ingen sikre oplysninger om, hvornår han komponerede de øvrige. Det gælder også den første, da ægtheden af det årstal, der er tilføjet på orgelstemmen, er blevet draget i tvivl. Desuden er rækkefølgen af de to messer med årstallet 1796 ikke kendt, ligesom der er usikkerhed omkring deres bestemmelse. Følgen er, at de forskellige værkklister i Haydn-litteraturen ofte oplyser indbyrdes modstridende oplysninger om tidspunkterne for tilblivelsen af de udaterede messer. Med forbehold kan den følgende kronologiske orden forsøgsvis opstilles på grundlag af de to nyeste oversigter (Feder 1994 og Finscher 2000):

XXII:1 *Missa brevis F-dur*, 1749?

XXII:5 ›Caecilienmesse‹, 1766 (fuldendt 1773?)

XXII:2 *Missa sunt bona mixta malis*, 1768

XXII:4 ›Große Orgelmesse‹, mellem 1768 og 1769? (før 1774?)

XXII:6 ›Nicolaimesse‹, 1772

XXII:7 ›Kleine Orgelmesse‹, mellem 1773 og 1777?

XXII:8 ›Mariazellermesse‹, 1782

XXII:9 ›Paukenmesse‹, 1796

XXII:10 ›Heiligmesse‹, 1796

XXII:11 ›Nelsonmesse‹, 1798

XXII:12 ›Theresienmesse‹, 1799

XXII:13 ›Schöpfungsmesse‹, 1801

XXII:14 ›Harmoniemesse‹, 1802

For *Missa Rorate coeli desuper* (XXII:3) oplyser begge værkklister, at dateringen er ubestemt, og drager desuden ægtheden af den overleverede musik i tvivl.

Det skal i øvrigt bemærkes, at de årstal, som Haydn har skrevet i sine partiturer, med overvejende sandsynlighed betegner tidspunktet for begyndelsen på udarbejdelsen af værket, der som regel blev afsluttet inden for samme kalenderår. ›Nelsonmesse‹ er den eneste, som han har anført datoerne for nedskrivningens begyndelse og slutning for.

JOSEPH HAYDNS MESSER

VÆRKTYPER

Der er tradition for – og god grund til – at inddele Haydns messer i to hovedgrupper. Den første omfatter de otte, som han skrev til og med 1782, dvs. indtil kejser Joseph II's reformer af liturgien for hans vedkommende betød en længere afbrydelse i beskæftigelsen med denne musikform. Den anden gruppe består af de øvrige seks, der blev til i hans sidste aktive år som komponist, fra 1796 til 1803. Ud fra et musikalsk synspunkt er denne inddeling imidlertid ikke videre oplysende, eftersom messerne fra den første periode opviser betydelige indbyrdes forskelle med hensyn til type, omfang, besætning, tekstbehandling og andre stilistiske egenskaber, mens de øvrige, der ganske vist er langt fra at være formet efter et fastlagt mønster, dog har så mange træk til fælles, at de sammen med mindst to af messerne fra den første periode udgør en helhed.

I betragtning af det forholdsvis beskedne antal messer, han skrev – det overgås langt af symfonierne, strykekvartetterne og andre instrumentale genrer – er det bemærkelsesværdigt, at ikke færre end fire forskellige messetyper er repræsenterede. I to tilfælde viser tonesproget og strukturen tydeligt tilbage til baroktidens traditioner:⁸ *Missa sunt bona mixta malis* for kor a cappella med orgelcontinuo er skrevet i den gamle stil, *prima prattica*, der stadig blev holdt i hævd i første halvdel af 1700-tallet. Den anden, »Caecilienmesse«, er med sine mange selvstændige satser med vekslende besætning og musikalsk udtryk en kantatemesse og dermed et eksempel på en sen anvendelse af de ældre generationers »nye« stil, *seconda prattica*. To af de øvrige messer udgør en gruppe for sig, eftersom de i overensstemmelse med den titel, Haydn betegnede dem med, stilistisk og genremæssigt er af *Missa brevis*-typen. Til samme kategori hører den messe, der af nogle anses for at være identisk med *Missa »Rorate coeli desuper«* i de to fortegnelser, men som af andre afvises som uægte. De øvrige – »Große Orgel-Solo-Messe«, »Nikolaimesse« og »Mariazellermesse« fra den første periode og alle seks messer fra den anden – kan på grund af deres omfang og disposition henføres til kategorien *Missa solennis*.

© Peter Ryom 2008

---

⁸ Påvirkningen fra baroktidens tonesprog gør sig også meget tydeligt gældende i flere af Haydns tidligste symfonier, f.eks. de tre fra 1761 med de originale tilnavne *Le Matin*, *Le Midi* og *Le Soir*.